

- 1958 р. н., у с. Вікторів Галицького р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 10 грудня 2014 р.
20. Відділ рукописів ЛННБ НАН України. – Ф. 206. – Од. зб. 318: Щурат В. Святоандріївські ворожби: Доповідь.
21. Записано автором від Ірини Василівни Хомин, 1971 р. н., у с. Потік Рогатинського р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 5 грудня 2014 р.

Rewa B.V. Matrimonial and love divination in maiden's and fellow's games at the Saint Andrew's day celebration in Opillia (Based on the material of Halych and Rohatyn Rayons). In the article the author has traced the peculiarities of celebrating the St. Andrew's Day in Opillia, provided by folk charms, traditional games, fun and jokes. On the basis of source and field materials there has been reproduced the authenticity of various kinds of love and marital magic acts in sowing hems, divination by different means: by means of traditional Ukrainian dishes, such as varenyky, pampushky, bublyky; by means of counting fence poles; by means of throwing boots in St. Andrew's Vechornytsi (traditional celebrations).

Key words: Opillia, ritual, St. Andrew's Day, magic, St. Andrew's Vechornytsi, divination.

А. І. Темченко

СЕМАНТИЧНА ПАРА «НЕДІЛЯ–ПОНЕДІЛОК» В ЛІКУВАЛЬНО-МАГІЧНИХ ПРАКТИКАХ УКРАЇНЦІВ

Стаття присвячена дослідженню міфології днів тижня, які знаменують його початок. В традиційних віруваннях неділя зіставляється з вшануванням жіночого сонячного божества, тому в цей день заборонялися дії, спрямовані на від'єднання (рубання, різання). За логікою міфу порушення заборон могло негативно вплинути на перебіг часу, оскільки припиняли дії божественного творення. Натомість у неділю заохочувалися дії, пов'язані з ростом.
Ключові слова: неділя, понеділок, табу, обряд, сонце, місяць.

Стаття присвячена дослідженню міфології днів тижня, які знаменують його початок. Актуальність обраної теми полягає в тому, що початок тижневого часового відліку уявляється як парність, де неділя символізує абсолютний початок і співвідноситься з етіологічними міфами про першочас і першопростір, а понеділок виступає матеріальною проекцією цього початку («понеділок важкий день»). Дослідження міфології неділі-понеділка як парності є продовженням ідей, висловлених В. Топоровим щодо семантики першого/другого в лікувальних текстах [1, 197].

У традиційній культурі стійкою залишається тенденція вшанування Неділі як першого дня, коли було створено світло/час, небо і землю/простір (Буття 1: 1-5). У зв'язку з цим, Неділя вважалася днем сонця – першої «планети», з-поміж інших семи, які позначали «другорядні» дні тижня. Неділя становить також початок нового астрономічного/життєвого циклу, оскільки саме тижнями/«неділями» вимірювали такі важливі періоди, як досягання врожаю (землеробство) і термін вагітності худоби (скотарство).

Відповідні аналогії пояснюють, чому в неділю заборонялися усі види робіт, пов'язаних з різанням нитки і рубанням дерева. В архаїчних текстах колядок/щедрівок, які є рудиментарними залишками дохристиянської міфології, світ твориться з нитки, а його основою є світове дерево¹. За логікою міфу, порушення

¹ У колядках/щедрівках світ твориться за допомогою снування: «Ой як то було з початку світа, – Боже наш, / Ой як не було святої землі, / Ой-но на морі павутиноньки. / Ой там братоньки радоньку радять: / Як би нам, брате, світ обснувати?» або шиття: «Посеред моря стоїть гоголя / А на тій гоголі й утинка сидить, / Утинка сидить, далеко видить. / Тай угледіла вона, що на морі [човничок], / А на тім човничку дівка Кулінка. / Дівка Кулінка, премудра швачка. / Да пошла вона три янголики» [24, 228, 237–238]. З образом Кулиники порівнюються «сестриці» в текстах «від уроків», які шиють односторонню сорочку або прядуть кужіль. Виготовлення сорочки/прядіння кужеля є обрядовою інтерпретацією мотиву творення світу, оскільки в

заборони використовувати гострі предмети загрожує неправильному початку, а відтак, неправомірному розгортанню подальших подій, тобто, «довільні» втручання у природний стан речей спричиняє «довільні» зміни в природі/людині: Так, покроєний у неділю одяг, може шкодити тому, хто його носить (серби), використання голки становить загрозу втратити зір (чорногорці) [2, 445]. У цих заборонах простежуються аналогії космічного і тілесного – розрізання тканини (одяг тут розуміється як «друге тіло») провокує різання «справжнього» тіла; застосування голки може спричинити каліцтво (ототожнення небесного ока / сонця / світла / неділі з оком людини).

Крім цього, заборонялися будь-які роботи, пов'язані з обробкою деревини. На Харківщині (Куп'янський повіт) вважали, що поліно, відрубане в неділю, через сім років (по завершенні космічного «тижневого» циклу) може спалахнути. Білоруси сприймали за гріх точити в неділю ножі, що означає «перепилювати ланцюг, на якому сидить Люципер» (руйнування космосу). Рубання дерева може розцінюватися також як засіб впливу на предка/тотема роду. Відповідне ставлення до дерева порівнюється зі священним ставленням до «болванів/ідолів», виготовлених, як правило, з дуба. На думку Т. Шевчук, культ вшанування дерев пов'язаний із тогемістичними уявленнями і співвідноситься зі «звичаєм вступати в шлюб з деревами, що має значення шлюбу з прашурами» [3, 11], які у цьому контексті уособлюють відродження і виступають покровителями роду. Відповідні аналогії фіксуються в замовляннях: «Дубоньку-кумоньку, в тебе парубок, в мене дівка, поберімося, полюбімося» [4, 15]; «Я вас (крикливиці) визиваю, я вас висилаю на ліса, в лісі дуб, а в дубі дід, а в його дочка Наталочка» [5, 66]. Рудименти обрядових заборон залишилися у замовляннях: «Кров'яна (ріка) стань і остановиса, бо буде тобі, як чоловіку, – ў неділю дрова рубав напроти понеділка» [6, № 277].

Натомість у Неділю рекомендували здійснювати перші дії, спрямовані на зростання, зокрема оранку, сівбу, вигін худоби на пасовисько, закладки нового помешкання тощо. На Полтавщині цього дня намагалися посадити квочку на сідало; лужичани вважали, що неділя є сприятливою для відлучення теляти від умені; поляки вірили, що недільні діти матимуть довгий і щасливий вік, володітимуть даром спілкуватися з мертвими. За уявленнями болгар, народжені у неділю мають стати вчителями чи священиками [7, 445].

Сприйняття неділі як першого (того, що дублює найперше) пояснює протиставлення її останньому/зайвому, тобто хворобам, образи яких співвідноситься зі старінням і смертю: «Щезни, пропади (пристріт), од мира одійди, а моя молитва до святої висоти. Неділя з понеділком, вівторок з серединою, четвер з п'ятницею, субота сама болезні (пристріту) нема. Неділя настає, болезнь (пристріт) отступає. Амінь» [8].

Вшанування неділі як першого дня пояснює, чому євангельські перекази про Воскресіння Ісуса Христа

такий спосіб відбувається моделювання «нового»/здорового тіла хворого: «На сінем поле дуб зелений, у того дуба *три* пані: *усі три* сестриці, *усі три* царіци. Перша – швачка, друга – прачка, третя Христу сорочку шила, уроки говорила» [6, № 204].

Проглядаються аналогії зі світовим деревом, яке існувало «споконвіку»/до творення світу: «Серед моря зелений явір, / На явороньку три голубоньки, / Три голубоньки радоньку радят, / Радоньку радят, як світ сновати, / Та спустемся на дно до моря / Та дістанемо дрібного піску, / Дрібний пісочок посіме ми: / Та нам ся стане чорна земляця. / Та дістанемо золотий камінь, / Золотий камінь посіме ми: / Та нам ся стане ясне небонько» [24, 227]. Пор. з лікувальними текстами: «В чистім полі синє море. На синьому морі стоїть чорний явір, на чорному яворі сидить чорний ворон: чорна голова, чорні очі, чорні брови, чорні кігті, чорні нігті. І він *кричить-покрикає*, кігтями-нігтями прогрибає, уроки-урочища одбирає» [5, 51].

були близькими для тогочасного населення Київської Русі. У зв'язку з цим, народна назва – неділя (день, коли не ріжуть/не рубають) в смислово еквіваленті не конфліктує з її християнським аналогом – воскресінням (днем відтворення), а дохристиянський образ світлоносної богині початку/народження, одягненої в білі, срібні чи золоті строї (ознака сонячних променів), співвідноситься з «першою серед дів» Богородицею. Звідси стає зрозумілим, чому в полемічних творах XII–XIII ст. християнських проповідників засуджується вшанування неділі як «**ИДОЛОСЛУЖЕНЬЕ ПРИКЪП КОРЧЕМНОИ НАКЛАДЫ РЪЗЪВНЫМЪ ПЪМЪНСТВО ЕЖЕ ЕСТЬ ВСЕГО ГОРЪЕ СТАВЛЕНЬЕ ТЪЛЪПЕЗЫ РОЖАНИЦЪМЪ І ПРОЧА ВСА СЛУЖЕНЬЕА ДЪАВОЛА ТРЕБЫ КЛАДОМЪА ВИЛАМЪА И ПОКЛАНАНЬЕ ТЪВАРИ**» [9, 81], що, своєю чергою, пояснює персоніфікацію неділі в лікувальних текстах: «Святая недзелька, святи Юрей, святий Ягорай, святий Мікола, угоднікі Божия, станъце ў помочи (ім'я) кароўкі» [6, № 785]. Не випадковими є перераховані образи святих, які, подібно до неділі, зіставляються з архаїчними міфологічними персонажами: Юрієм/Єгорієм – Перуном, Миколою – Велесом [10]. Автор полемічного твору викриває язичницьке вшанування світла як «болвана», тобто ідола: «**НЕВЪБННІ НАПМЪСАВШЕ СВЪТЪ БОЛВАНЪМЪ И КЛАНАЮТЪСЯ ЕМОУ**» [9, 76] і розкриває його християнське розуміння: «**НИКТО ЖЕ ВО МОЖЕТЪ ОУКАЗАТИ ШЕРАЗА СВЪТЪУ НО ТОКМО ВИДИМЪ**

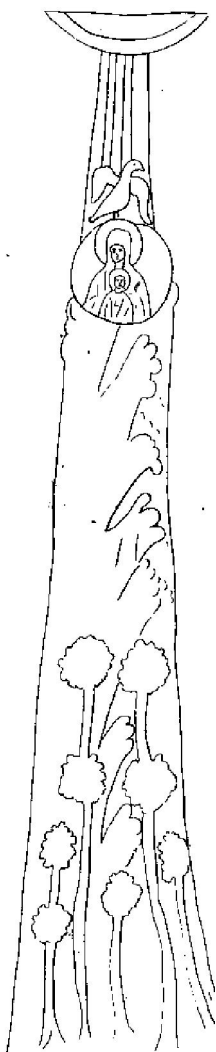

Рис. 1. Богородиця на вершині світового дерева [12]

БЫВАЕТЪ ... НИ ХТО ЖЕ БР МОЖЕТЪ ИЗОВРЪБТИ ВСЕА ТЪВАРИ ТВОРЕНЬА НИ ШЕРАЗА ОУКАЗАТИ СВЪТЪОУ ИАКО ЖЕ БО ВО ОУТРОВЪКЪ РОЖЕМО» [9, 78]. Світлоносність Неділі співвідноситься з образом «сонячної доньки» в замовляннях, яка нівелює темряву ночі: «Ночници, полуночници шли калиновим мостом, судошають (зустрічають) сонцову дочку: “Куди ідеш, сонцова дочко”? “До Настасіної Ксені ночниці одбирати”» [6, № 98]. В українських, сербських, хорватських і німецьких переказах *сонцеву дочку* називають *святою Недількою* або *святою Анастасією* (з грецької *ἀναστασις* – «воскресіння»), яка є «добродійною жінкою». В цьому аспекті вона асоціюється з Богородицею, яка лікує «удар» / перелом / вивих (напевне, спричинений порушенням табу на рубання): «Шла *Пречиста* Божая Мати удари шептати. Удари, удари, удари – Святая *Пречистая* передала до молодика, од молодика до семака, од семака под поўно, с поўні до старика. А ў старичи Неділінка, утрень правица, і служба правица, вутрена одиходить, і служба одиходить, от (ім'я) ўдар виходить»; «Просю Господа Бога і святий Ніделенькі, Присвятой Девонські, святой Ніколаєнькі і всіх святих празників» [6, № 400, 615]. Обрядова чистота «*Пресвятой/Пречистой*» Богородиці (підкреслюється найвищий гатунок

чистоти) розуміється як основна ознака світла, природу якого пізнати неможливо – «**НИ ХТО ЖЕ БР МОЖЕТЪ ИЗОВРЪБТИ ВСЕА**». В цьому проглядається спадковість двох традицій, де Неділя сприймається як свято, власна назва якого асоціюється з поняттям світла (пор.: *svet – свято/святий) [11, 479]: «Першим разом, Божим расказом. У ниділю рано сонечко виходить, Принасенча Матьонка по кристиянской горі ходить» [6, № 191]. Пор. головні свята: Великдень (Світла Неділя), Трійця, Вербна неділя припадає на перший день тижня. Надання Неділі статусу святої підтверджує її архаїчну природу, звідси походження табуїстичної назви першого дня тижня – *не-діля*.

Коли неділя ототожнюється з поняттям *першого*, то *понеділок* асоціюється зі значенням *другого*. Два як і один суттєво відрізняються від інших чисел натурального ряду, на що вказують їхні порядкові назви: *раз/один – перший, два – другий*, як варіант діал. *вторий*; але *три – третій, чотири – четвертий, п'ять – п'ятий* тощо, на відміну від першого/другого, є похідними від родового поняття. Один і два утворюють дуальну пару, яка одночасно конфліктує і взаємодоповнює одна одну. І-є *ed-in позначає абстрактну ідею іншого/відокремленого, відповідно *duo/u – її конкретизує [1, 223]. Ця конкретизація часто виявляється в протиставленні² неділі з понеділком, де *перше* уособлює божественність / необхідність / корисність / сонце, *друге* – надлишок / пращурів / місяць / жертву. Пор. зі звичаєм виливати залишки ритуального напою (залишок співвідноситься з поняттям *другого*) на землю, а також лікувальними сюжетами, де *друге* наближується до семантики потойбічного: «Нужно подстеречь, когда два человека будут ехать на одной [кобилі?] верхом и сказать им: “Вас двое возьмите к себе третьего – навью кость”» [13, № 136]. Приналежність *другого* дня тижня пращурам/минулому/темному пояснює, чому *понеділок* традиційно вважається «не хвиральним днем». У *понеділок* не входили до нового помешкання [14, 89], не пекли хліб, не золили полотно [15, 87], не стригли нігті/волосся [16]. Поляки вважали, що народжений у *понеділок*, на протигагу неділі, може померти, словаки не парували в цей день худобу, не пекли хліб, тому називали його «яловим». На Харківщині вважалось небезпечним готувати квас, «бо у сім'ї буде утопленик», а також розводити луг для прасування білизни, інакше «на тому світі будуть примушувати пити лужну воду з трьох шкаралуп, які викидаються, а не сплячуться» [17, 95–99].

Заборона від'єднувати, яка розповсюджується на перший день тижня, звужується і стосується лише нігтів/волосся, тобто «відповідальність» за порушення встановленого табу є не родовою, а персональною. Ритуальні заборона починати і зачинати проглядається також у звичаї *понеділкувати*, що дотримувався лише заміжніми жінками, який передбачав утримуватися від виконання господарських (раніше шлюбних) обов'язків [18, 763–771].

Виділення *першого* (недільного) і *другого* (понеділкового) часу як обрядового не випадкове, оскільки в лікувальних текстах, які безпосередньо пов'язані з долею хворого, підкреслюють парність цих днів тижня, що впливає на загальний (космічний) репродуктив-

² Наявність антипода передбачає існування прототипу, тобто *друге* є наслідком реалізації *першого*. Незважаючи на те, що *друге* є результатом розгортання *першого*, воно йому протиставляється. В міфології часто уособлює руйнівні принципи: заздрість, лукавство, зраду. Друге розуміється як результат матеріального ущільнення *першого*, яке, внаслідок цього, отримує ім'я, тобто відбувається процес усвідомлення себе через споглядання свого двійника.

ний стан (тексти 1–3) або наголошують на особливості *першого*/недільного дня (текст 4): 1) «Все дні парніє, *неделя і понедєлок*, вторак і среда, четвер і п'ятница, а субота єдиніца»; 2) «*Нядзеля с панядзелячкам*, вавторак с сарадой, чатверц с пятніцаю, а субота адна, як я малада. Ночка цьомна, зорка ясна, сон благочаслівий, саснія мне сон справедлівий. Лажуся спаць, засипаць. Три ангула ў галавах: адзін відзіць, другой слишиць, треці скажа. Скажице мне, прєсвятыє ангели, хто меня абідзэў?» [6, № 982, 1028]; 3) «*Неділя з понеділком*, вівторок з середою, четвер з п'ятницею, субота сама болєзні, (прїстрїту і т. п.) нема, недїля настає, болєзнь (прїстрїт) отстєпає. Амінь» [8]; 4) «Господу Богу помолєся, Господа Бога попрашу, зорькі-зорянічкі, скоріє помочнічкі, прїступїце, помозице. Понєдзелок на ўторак, сєрада на чацьвер, пятніца на суботу, а ти, *нядзелька адзїнічка, адна прїснїся*, хто у ман(я) дзєнгі (назвати те, що украли) ўзяў» [6, № 1094]. Парність *першого* (неділі) і *другого* (понєдїлка) демонструє, як ідея божественного бінарїзму виявляєтьє в міфологічному часї, що розвиваєтьє за встановлєним *першою* парою зразком: *неділя/понєдїлок* → вівторок/сєрада → четвер/п'ятница. В цьому разї *перше* протиставляєтьє не первїсному *хаотичному*, що властивє праїсторичним етіологічним міфам, а *другому* – як результату еволюції *першого*. Це протиставлєннє є результатом осмислєннєя природи часу, тому виникло пізнїше за етіологічні міфи. Час уже створєний, а *перше* і *другє* є його різними іпостасями, які окреслюють дуальні стани Космосу: як *першого* – проявлєного / людського / видимого / пізнаного і *другого* – латєнтного / потойбічного / прихованого / непізнаного.

На думку М. Сумцова, ставлєннє до понєдїлка як до нещасливого дня є відголосом давнього звичаю саджати цього дня на церковний ланцюг того, хто не відвідує недільної служби [19, 526]. Однак у традиційній культурї спостєрігаютьє залишки дохристиянських культів, пов'язаних із вшануванням понєдїлка. В «Ізборнику» за 1073 р. читаємо: «Алчать бо в понєдєльник, ти в пятюк (п'ятница), ти в суботу» [20, 1179]. Відправлєннєя ритуальних (жертвоних?) трапєз у понєдїлок і суботу співвідносятьє з іудейськими обрядами вшанування нового місяця і суботнього дня: «Не носїть бїльшє дарів дарємних, – говорить Ісаєя від імені Єгови, – куріннєя огидливє для мене; *новомїсяччя*, субот і святкових зібрань не можу терпїти» (Ісаєя, I, 13). Звичай відзначати початок нового місяця стосувався також землеробських культур, де панував сонячний калєндар, а вшанування місяця було пережитком часів мисливства і первїсного скотарства. В Давньому Римї понєдїлок присвячувався місяцю і називався *Dies lunae*, звідси фр. *lundi*, італ. *lunedì*, нїм. *Montag*, англ. *monday*. Святкування нового місяця є досить стїйким культурним явищєм і фіксуєтьєся в грамотї 1648 р., де описано звичай населєннєя сучасних Харківщини і Курщини: «Щоб скоморохів с домрами, і з гуслиями, і з волинками, і зі всїлякими іграми, і ворожок, і чоловіків, і жїнок до хворих і дїтей в будинки не прїзивали, і в *першїй дєнь місяця*, і в грїм на водах не купались, і зі срібла по домам не вмивались» [21, 1].

Подвійнє ставлєннє до понєдїлка (як свята/нещасливого дня) зумовлєне тим, що *другий* дєнь тижня асоціюєтьєся з поминальними обрядами. В українців побутовали перекази про святий Понєдїлок, який першїй зустрічає душу на «тому свїті» і довідуетьєся про її земні грїхи [19, 527]. За свідчєннєям М. Гальковського, в Давній Русї існував поминальний обряд, присвячений Роду і рожаницям, що здійснювався в понєдїлок після Рїздва Господнього: «*Жєлїя роду и рожєницамъ по*

рождєствѣ а пнєд мѹкоу варити [и] свїатѣт богородици а родоу примолвливаницѣ» [9, 169]; «*положица тѣло єго вѣвѣтри ємоу цѣркви ... мїца март гї днѣ жє вѣ тогда понєдѣльникъ»* [20, 1179]. Пор.: у «Слові о полку Ігорєвім» «жля» виступає уособлєннєям туги за загиблими воїнами: «Карна и жля поскочи по Руской земли» [22, 121]. У центральних рєгіонах України поминальний дєнь припадає на понєдїлок [23]. На гробки варять коливо («муку варити»), відправляють молебєнь і «христосуютьєся» з покїйними («святий Богородиці і роду примовляютьє»). Можливо, цим зумовлєнє ставлєннє до понєдїлка як до святкового дня: «Святи понєдзельник, святи раздвєні дзєньок, Господній часок, вечєрня (ранєшна) зарніца (ў дзєнь не лечаць»); «Святий понєдєлок, прїступі і дапомажи. Першим разом Господу Богу помолєся, Прєсвятой Божой Матєрі поклонюся прїступі і дапомажи»³ [6, № 617,702].

Семантика недїлі сполучаєтьєся з міфологією *першого*. В християнствї асоціюєтьєся з воскресіннєям Господнім, Богородицєю. Надання цьому дню жїночих ознак сполучаєтьєся з дохристиянською традицією, зокрєма з вшануванням жїночого сонячного божєства/архаїчної рожаниці, тому в цей дєнь заборонялися дїї, спрямовані на від'єднання (рубання, рїзання), про що свідчить його табуїстична назва – недїля. За логікою міфу, порушєннєя заборон могло негативнє вплинути на перебіг часу, оскїльки припиняли дїї «з нащадє свїта». Натомїсть у недїлю заохочувалися дїї, пов'язані з ростом/продовжєннєям життєя (семантика поєднання). Сонячно-вогняна природа недїлі виявляєтьєся у рос. *воскрєсєньє* ← *крєсати* ← *крєсть* – «оживляти», лат. *creo* – «творю/викликаю до життєя», *creasco* – «росту». Семантика *першого* дня тижня знаходиться також в спільному значєннєвому полі з іншими *першими* днями: новим роком, днєм народжєннєя, хрєщєннєям тощо.

Неділя перебуває в семантичному зв'язку з понєдїлком, утворюючи дуальну пару, яка має смислові аналоги: недїля/понєдїлок → сонцє/місяць → святковий/будєнний → сприяльний/несприяльний → першїй/іншїй → цей (свїт)/той (свїт) → свїй/чужий, що пояснює сприйняттєя понєдїлка як поминального, а також «важкого» дня. Так, у понєдїлок заборонялися дїї, що дозволялися в недїлю (пов'язані з семантикою поєднання). Паралєльно значєннєя недїлі/понєдїлка перетинаєтьєся з біблійними сюжєтами, як *першого*/другого дня творєннєя.

1. Топоров В.Н. Числовой код в заговорах (По материалам сборника Л.Н. Майкова «Великорусские заклинания») // *Заговорный текст. Генезис и структура* / Отв. ред. В. Топоров. – М., 2005.
2. Толстая С.М. *Время* // *Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т.* / Под ред. Н. Толстого. – М., 1995. – Т. 1.
3. Шевчук Т. Магічна поезія замовляння. Еволюція ритуально-поетичних формул // *Родовід*. – 1993. – № 5.
4. Зоряна вода (таємниці поліських знахарів) / Упор. В. Давидюк. – Луцьк, 1993.
5. *Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. Новицьким, П. Єфименком, В. Милорадовичем)* // *Українські чари* / Упор. О. Таланчук. – К., 1992.
6. *Полесские заговоры (в записях 1970–90-х гг.)* / Сост. Т. Агапкина и др. – М., 2003.
7. Толстая С.М. *Воскресенье* // *Славянские древности...* – Т. 1.

³ З потойбічним свїтом пращурів пов'язаний також образ нового місяця (днем якого є понєдїлок): «Маладік ясный, маладік красний, ти на том свєтє биў?». «Биў». «Чи бачиў ти мартвонь?» «Бачиў». «Што ані дєлають?» «Занємєўши лєжать» [6, № 475].

8. *Польові матеріали автора (с. Капустине Шполянського р-ну, Черкаської обл.)*
9. Гальковский Н.М. *Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. – Репринт 1916 г. – Т. 2: Древне-русские слова и поучения, направленные против остатков язычества в народов. – М., 2000.*
10. Успенский Б.А. *Филологические разыскания в области славянских древностей (Реликты язычества в восточно-славянском культе Николая Мирликийского). – М., 1982.*
11. Топоров В.Н. *Идея святости в Древней Руси // Святость и святыне в русской духовной культуре. – Т. 1: Первый век христианства на Руси. – М., 1995.*
12. Буславев Ф. *Исторические очерки Русской народной словесности и искусства. – СПб., 1861. – Т. 1.*
13. *Великорусские заклинания. Сб. Л.Н. Майкова. – СПб., 1994.*
14. Шевченко Л. *Звичаї, пов'язані з закладами будівлі // Первісне господарство та його пережитки на Україні. – 1928. – № 1–2.*
15. Ковальков О.Л. *Система трудових заборон у традиційних часових увяленнях українців // Український селянин. – 2004. – № 8.*
16. *Польові матеріали автора (м. Черкаси).*
17. Толстая С.М. *Дни недели // Славянские древности... – Т. 2.*
18. Чернишов М. *Опыт истолкования обычаев «понеділкування» // Киевская старина. – 1887. – Т. XVII.*
19. Сумцов Н. *Понеділкувание // Энциклопедический словарь / Под ред. И. Андреевского. – СПб., 1898. – Т. 48.*
20. *Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. – Т. 2. – СПб., 1895.*
21. Лебедев А. *О борьбе духовных властей в бывшей епархии Белгородской с суевериями // Киевская старина. – 1890. – Т. XXVIII.*
22. Сумаруков Г.В. *Кто есть кто в «Слове о полку Игореве». – М., 1983.*
23. *Польові матеріали автора (с. Зам'ятниця Чигиринського р-ну, Черкаської обл.)*
24. Сосенко К. *Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера. – Репр. вид. – К., 1994.*

Temchenko A.? *Semantic group «Sunday–Monday» in the medical and magical practices of Ukrainians.* The article is devoted to investigating the mythology of the days that symbolize the week beginning. The Sunday traditionally symbolizes the female solar deity, that's why any activities such as cutting and flame cutting were forbidden this day. By that mythic logic the violation of prohibitions could adversely affect the course of time, because it stopped the action of divine creation. Instead, on Sunday were encouraged the actions related to growth.

Key words: Sunday, Monday, taboo, ceremony, sun, moon.

В. А. Альков

ПРОПАГАНДА МЕДИЧНИХ ЗНАТЬ ТА ДОПОМОГИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVIII – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано форми та методи пропаганди медичних знань та медичної допомоги серед мешканців Харківщини від зародження до кінця імперської доби, їх ефективність та реакцію населення. Зроблено висновок про її недостатність, але прогресивний характер.

Ключові слова: Харківщина, медико-санітарна пропаганда, повсякдення, народні читання, епідемія.

Однією з найбільших проблем охорони здоров'я імперського періоду була недостатня поінформованість населення та його відверте невігластво стосовно медичної допомоги. Здолати це явище могли лише підвищення освітнього рівня та пропаганда медичних знань. Перше завдання було занадто глобальним для того часу, а інше – загалом можливим, хоча часто вирішувалося неефективно.

Вже за імперської доби харківська громадськість звертала увагу на проблеми санітарної пропаганди серед населення [1]. Окремі питання теми висвітлили Д. Багалій та Д. Міллер [2]. У радянський період дослідження дореволюційної медичної пропаганди виявилось не на часі, хоча на практиці використовувався розроблений саме нею інструментарій. Інтерес до проблеми відродився лише на початку ХХІ ст. Питання пропаганди медичних знань знову підняли, серед інших проблем, сучасні дослідники І. Робак [3] та В. Альков [4–5]. У колективній монографії «Історія здравоохранення дореволюційної Росії» [6] поставлена проблема діяльності земських санітарних організацій.

Література з теми є досить бідною, що компенсується джерелами. Вони представлені матеріалами Держархіву Харківської обл., що відклалися у фондах губернської земської управи, лікарської управи, Харківської та Богодухівської повітових земських управ. Серед джерел звітна та актова документація, офіційне листування, статистичні відомості.

Як було з'ясовано в одній із попередніх статей, більша частина простого люду Харківщини, особливо забобонного сільського, до середини ХІХ ст. по медичну допомогу не зверталася зовсім, через недостатню її доступність і загалом низький культурний рівень, непоінформованість щодо найважливіших медичних знань [4, 131]. Приміром, поширення дизентерії було пов'язане з антисанітарією, що панувала в м. Харкові, нехтуванням правилами особистої гігієни. Більш забезпечених і освічених городян дизентерія майже не вражала [3, 103]. На часі була необхідність довести населенню значимість медичної допомоги.

Втім, пропаганда медичних знань не була ані поширеною, ані ефективною. При цьому в жодному разі не можна стверджувати, що її не було. Пропаганда була відверто занехаяною цариною протягом благополучних років. За свідченням сучасника, «за стіни богоугодних закладів в царині загальних санітарних заходів або в повіті турбота губернського земства виходила рідко та більшою мірою тимчасово, при нагоді» [1, 2]. Навіть у деяких кричущих випадках запобіжні медико-просвітні заходи не проводилися. Приміром, робітники з Середньої Азії не були ознайомлені з особливостями місцевої зими, хворобами тощо. Відповідно, це зумовило масу захворювань та відморожень [7, 29–30]. У селах діяли санітарні піклування, здебільшого, з селян. Брала в них участь і сільська інтелігенція: священики, вчителі, лікарі, землевласники тощо, але їхня діяльність була незначною [8, 47]. Хоча коли спалахували епідемії, то треба було терміново щось робити. Проти епідемічної пропаганди в такі періоди приділялась велика увага, зважаючи на високу захворюваність та смертність.

Перший випадок використання пропаганди медичних знань у Харкові зафіксований 1772 р., під час епідемії чуми. Саме тоді було започатковано роз'яснювальну роботу: людям по церквах – головних місцях зборів – зачитували вказівки, як запобігти небезпечному захворюванню. Жителям заборонили використовувати речі покійників. Незважаючи на традиції, наказали ховати мертвих не торкаючись [2, Т. 1, 189–190]. Це можна розглядати як прообраз народних читань з медичної тематики.

На селі пропаганда медичної допомоги та знань була значно менш розвиненою, ніж у місті. Борьба з епідеміями включала проведення заходів особистої профілактики, з роз'ясненням населенню її необхідності [1, 10]. До середини ХІХ ст. пропаганда практично не велася. З 1879 р. всі селяни мали обов'язок